

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ В ШКОЛІ

У статті проаналізовано кваліфікаційний, професіографічний, аксіологічний і системний підходи до розуміння сутності поняття «професійна готовність» в контексті підготовки фахівців-педагогів. Із позицій функціонального й професійно-педагогічного підходів стосовно конкретного педагогічного фаху визначено суть і структуру професійної готовності майбутнього вчителя до організації позакласної роботи в школі.

В статье проанализирован квалификационный, профессиографический, аксиологический и системный подходы к пониманию сущности понятия «профессиональная готовность» в контексте подготовки специалистов-педагогов. Из позиций функционального и профессионально-педагогического подходов относительно конкретной педагогической профессии определены суть и структуру профессиональной готовности будущего учителя к организации внеклассной работы в школе.

In the article qualifying, professional graphic, axiology and system approaches to understanding of essence of concept «professional readiness» is analysed in a context of preparation of experts-teachers. From positions of functional and professional-pedagogical approaches concerning a concrete pedagogical occupation, an essence and structure of professional readiness of the future teacher to the organization extracurricular work at school is defined.

На сучасному етапі реформування всієї системи освіти України, що передбачає індивідуальну траєкторію гармонійного розвитку кожного школяра, якісна підготовка майбутніх учителів образотворчого мистецтва у вищих навчальних педагогічних закладах нині дедалі більше актуалізується через невідповідність між потребою школи в добре підготовлених учительських кадрах і їх недостатнім рівнем готовності до організації позакласної роботи в школі. Така нагальна необхідність формування в студентів професійної компетентності в галузі позакласної роботи в школі зумовлена головним положенням Закону про позашкільну освіту – створення умов для творчого, інтелектуального, духовного й фізичного розвитку учнів у позаурочний час.

Проблема професійної підготовки майбутніх учителів, у тому числі й образотворчого мистецтва, досить детально висвітлена у науково-педагогічній літературі. Учені досліджували такі аспекти: педагогічна, естетична й професійна культура (В. Бутенко, Л. Гарбузенко, О. Гармаш, О. Кайдановська, М. Пічкур та ін.), дидактична, методична і художня підготовка (Л. Бичкова, О. Каленюк, Т. Міхова, І. Мужикова, М. Стась, В. Щербина та ін.), формування професійно значущих якостей майбутнього вчителя (Н. Кічук, З. Курлянд, М. Лещенко, В. Орлов, Л. Покровщук, О. Чебикін, Т. Штикало та ін.), формування професійного досвіду й майстерності (Є. Барбіна, І. Зязюн, Л. Лимаренко, Г. Падалка, О. Рудницька, В. Сластьонін, О. Шевнюк та ін.)

Проблема підготовки майбутніх педагогів різного фаху до організації позакласної роботи було порушено в дослідженнях О. Білої, О. Голік, Т. Івахи, І. Казанжи, Н. Савченко та ін. Однак проблемі підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва до організації позакласної роботи в школі не присвячено жодного дослідження.

Мета статті – з'ясувати суть і розробити структуру професійної готовності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва до організації позакласної роботи в школі.

У сучасній психолого-педагогічній науці існує значна кількість різноманітних підходів до розуміння сутності поняття «професійна готовність» стосовно підготовки фахівців-педагогів. Так, Н. Кузьміна, Ю. Кулюткін, В. Сластьонін у своїх працях розглядали професійну готовність із позиції змісту структури діяльності.

Істотним внеском у розробку проблеми готовності до педагогічної діяльності є концепція її структури, запропонована Н. Кузьміною. У характеристиці педагогічної діяльності нею визначено конструктивні, організаторські, комунікативні й гностичні компоненти. Кожному з них відповідає певна група робочих функцій, а також педагогічних здібностей як індивідуальної форми відображення структури педагогічної діяльності.

З погляду досліджуваної нами проблеми особливий інтерес представляє кваліфікаційний підхід щодо формування готовності до професійної діяльності, розроблений у працях А. Деркача, І. Науменко та інших учених. Суть цього підходу полягає в тому, що основними компонентами кваліфікаційної характеристики педагога виступають педагогічні вміння й навички, а їх формування розглядається як складова частина системи підготовки у ВНЗ.

До професіографічного рівня аналізу структури готовності до професійної діяльності І. Гавриш відносить підходи тих учених, які ґрунтуються на вимогах, що висувуються професією до особистісних якостей, психологічних здібностей, психолого-фізіологічних можливостей людини та вимогах, які висувуються певною спеціальністю, професією до людини (Ф. Гоноволін, В. Крутецький, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, О. Щербаков та ін.) [4].

Аксіологічну точку зору на питання готовності до діяльності представлено в дослідженні К. Абульханової-Славської, яка розглядає її в контексті соціальної установки особистості й ціннісних орієнтацій.

У дослідженні К. Дурай-Новікової [5] професійна готовність розглядається як активно-дієвий стан особистості, що забезпечує швидку адаптацію й використання в процесі практичної роботи набутих у навчальному закладі знань і вмінь. Визначаючи структуру професійної готовності, вона виділяє в ній п'ять компонентів: 1) мотиваційний (професійно значущі потреби, інтереси й мотиви педагогічної діяльності); 2) орієнтаційно-пізнавально-оцінний (знання змісту професії, вимог професійних ролей, способів вирішення професійно-педагогічних завдань); 3) емоційно-вольовий (відчуття відповідальності за результати педагогічної діяльності, самоконтроль, уміння керувати діями, з яких складається виконання професійних обов'язків педагога); 4) операційно-дієвий (мобілізація й актуалізація професійних знань, вмінь і навичок і професійно-значущих властивостей особистості, адаптація до вимог професійних ролей і до умов педагогічної діяльності); 5) установочно-поведінковий (налаштованість на добросовісну роботу).

В. Сластьонін [13] визначає теоретичний і практичний компоненти готовності педагога до здійснення практичної діяльності. Зміст теоретичної готовності полягає в узагальненому вмінні педагогічно мислити, яке припускає наявність у педагога аналітичних, прогностичних, проектних і рефлексивних вмінь. Зміст практичної готовності виражається в зовнішніх (предметних) вміннях. До них відносяться організаторські й комунікативні вміння.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що проблема готовності до професійної діяльності широко вивчається в кількох наукових напрямках: педагогічному, психологічному, акмеологічному, включаючи різні рівні такої готовності:

1) на особистісному рівні готовність розглядається як процес формування морально-психологічних якостей особистості, що визначає ставлення до професійної діяльності, яке, у свою чергу, забезпечує її успішне здійснення;

2) на функціональному рівні готовність трактується як адекватне віддзеркалення спеціальності, професійна майстерність, уміння мобілізувати необхідні фізичні й психічні ресурси реалізації діяльності, працездатність;

3) на результативно-діяльнісному рівні професійна готовність розглядається як результат процесу підготовки;

4) на особистісно-діяльнісному рівні професійна готовність окреслюється як цілісний прояв усіх граней особистості, як система мотивів, відношень, установок, індивідуальних рис, нагромадження знань, вмінь і навичок, які забезпечують можливість ефективно виконувати професійні функції.

Проаналізовані наукові підходи й напрями дають змогу нам вважати професійну готовність майбутнього вчителя образотворчого мистецтва до організації позакласної роботи в школі як категорію, що стосується особистісно-діяльнісного рівня. Це обумовлено, насамперед,

суттю самого процесу організації навчально-виховної роботи й вимогами до педагога як суб'єкта, що здійснює цей вид діяльності.

Отже, загалом ми схильні трактувати професійну готовність педагога як особистісну якість, котра є результатом підготовленості до цього виду діяльності. Стосовно конкретного педагогічного фаху, то професійну готовність майбутнього вчителя до організації позакласної роботи ми визначаємо як складне багатоаспектне, багаторівневе особистісне утворення, що є фундаментальною умовою успішного виконання педагогічних функцій організації різних форм, використання широкого розмаїття методів і технологій ефективного навчання й виховання школярів у позакласній діяльності. Представлена інтерпретація цього феномена ґрунтується на позиціях функціонального й професійно-педагогічного підходів як сукупності особистісних якостей, які забезпечують успішність виконання професійних функцій.

З позицій системного підходу готовність є певною цілісністю, яка, на думку І. Блауберга, грає роль орієнтиру, котрий позначає напрям руху наукового мислення, а тому функція цілісності полягає в описі пізнавальної ситуації, що складається у процесі вивчення об'єктів, предметів, явищ, властивостей тощо [2, с. 155]. Таке розуміння цілісності є точкою відліку для пояснення педагогічних явищ, одним з яких є готовність майбутнього вчителя. Воно створює основу для впорядкування використовуваного в нашому дослідженні понятійного апарату, для систематизації наявних знань про явище готовності майбутнього вчителя до організації позакласної роботи в школі.

Як орієнтир пізнавальної діяльності в наукових дослідженнях, цілісність має двошарову структуру, що скалатається з актуального й потенційного знання [2, с. 157]. Перший шар утворюють уявлення про цілісність. Другий шар складається з того, чого бракує в уявленнях про цілісність, наприклад, ті взаємозв'язки, які існують у педагогічній реальності, але ще недостатньо розкриті. Останній шар цілісності, утворюючи орієнтир нашого дослідження, має евристичне значення, бо сприяє поясненню нових педагогічних фактів у контексті вирішення проблеми формування готовності майбутнього вчителя до організації позакласної роботи в школі.

Актуальним, на наш погляд, є такий фонд теоретичного й емпіричного знання, що стосується знань про зміст і структуру готовності майбутнього вчителя до організації позакласної роботи в школі. Щоб отримати потенційно нове знання, яке б увійшло до цього фонду, проаналізуємо наукові дослідження, котрі стосуються структури готовності вчителя до виконання різноманітних функцій професійної діяльності.

Досліджуючи професійну готовність студентів до морального виховання школярів у контексті особистісних властивостей, В. Бездухов визначив три її структурних компоненти: теоретичні знання, професійні вміння й позитивне ставлення до конкретного виду діяльності [1, с. 18].

І. Брякова, розглядаючи готовність студентів до розвитку творчих здібностей школярів, характеризує її як складне цілісне утворення, основою якого є розуміння студентами значущості, знання психолого-педагогічних механізмів стимулювання розвитку творчих здібностей учнів, знання конкретних методик із цієї проблеми, досвід їх використання, вміння проаналізувати отримані результати [3, с. 81–82].

Досліджуючи процес професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, І. Казанжи дійшла висновку, що кінцевим результатам готовності студентів до позаурочної виховної роботи є професійно-виховна компетентність, яка обіймає такі види компетенцій: когнітивно-виховну, конструктивно-виховну і регулятивно-оцінну [9, с. 109–110]. Л. Заремба пропонує такі структурні компоненти готовності майбутнього вчителя до організації позаурочної діяльності школярів: мотиваційні, особистісні, комплексні [8].

М. Козак характеризує професійно-педагогічну готовність учителя як інтегративну якість особистості педагога, що включає змістовий, мотиваційний і процесуальний компоненти, які проявляються і реалізуються в цілісній системі педагогічної взаємодії вчителя й учнів [10].

Л. Кондрашова, досліджуючи готовність майбутнього вчителя до виховної діяльності в школі, стверджує, що цей феномен є багатомірною системою, котра охоплює такі компоненти:

- мотиваційний (професійні установки, інтереси, прагнення займатися виховною роботою);

- орієнтаційний (ціннісно-професійні орієнтації, основою яких є професійна етика, професійно-педагогічні ідеали, погляди, принципи, переконання, готовність діяти відповідно до них);

- пізнавально-операційний (професійна спрямованість уваги, уявлень, сприймання, пам'яті; педагогічне мислення, педагогічні здібності, знання, дії, операції і заходи, необхідні для успішного здійснення професійної діяльності);

- емоційно-вольовий (почуття, вольові процеси, що забезпечують успішний перебіг і результативність діяльності педагога; емоційний тонус, емоційна сприйнятливність, цілеспрямованість, самовладання, наполегливість, ініціативність, рішучість, самостійність, самокритичність, самоконтроль);

- психофізіологічний (властивості і здібності, які забезпечують майбутньому вчителю початкових класів високу працездатність у виконанні виховних функцій, упевненість у своїх силах, прагнення наполегливо і до кінця доводити розпочату справу, здатність вільно керувати своєю поведінкою і поведінкою інших, професійна працездатність, активність і саморегулювання, урівноваженість і витримка);

- оцінний (самооцінка своєї професійної підготовки і відповідність процесу розв'язання професійних завдань оптимальним педагогічним зразкам) [11, с. 11].

О. Макарова, досліджуючи формування готовності майбутнього вчителя до комунікації з молодшими школярами засобами образотворчого мистецтва, у структурі цього феномена розрізняє мотиваційний, змістово-процесуальний та рефлексивний компоненти [12, с. 44]. Е. Сурудіна, вивчаючи систему вузівської підготовки майбутніх учителів до організації морального виховання молодших школярів, доводить, що в готовності (як цілісному утворенні особистості вчителя, яке інтегрує в собі психологічну, науково-теоретичну і практичну готовність до цього виду професійної діяльності) є два компоненти: особистісний і процесуальний [14, с. 15].

Л. Сохань, І. Єрмакова та Г. Несен акцентують увагу на таких компонентах готовності: 1) мотиваційному (відповідальність за виконання завдань, почуття обов'язку); 2) орієнтаційному (знання й уявлення про особливості та умови діяльності, її вимоги до особистості); 3) операційному (володіння способами та прийомами діяльності, необхідними ключовими компетентностями); 4) вольовому (самоконтроль, самообілізація, уміння управляти діями); 5) оцінному (самооцінка своєї підготовленості і відповідність процесу розв'язання завдань оптимальним зразкам) [7, с. 92]. М. Дяченко й Л. Кандибович, розглядаючи готовність як складне психологічне утворення, виділяють у структурі її змісту такі компоненти: мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий і оцінювальний [6].

Осмилення представлених вище підходів до структурування готовності майбутнього вчителя до виконання окремих функцій професійної діяльності дало змогу визначити спільне і відмінне в поглядах учених щодо структури цього феномена. Спільним є те, що більшість учених, по-різному називаючи той або інший компонент готовності, виокремлюють такі його складники: знання, або теоретичний компонент; ставлення, або психологічний компонент готовності; уміння, або практичний компонент готовності.

Відмінність, головним чином, полягає у визначенні вченими кількості компонентів готовності вчителя до майбутньої професійної діяльності. Така відмінність, на наш погляд, пояснюється, по-перше, теоретичними позиціями вчених; по-друге, предметом їх дослідження.

Спираючись на названі дослідження, структурними компонентами готовності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва до організації позакласної роботи в школі нами визначено мотиваційний, когнітивний, практично-творчий і рефлексивний.

Обґрунтованість визначення *мотиваційного компонента* пояснюється тим, що студент повинен мати потребу в естетичному вихованні школярів, тобто залучати їх до світу прекрасного, активізувати їхню образотворчу діяльність і розвивати художні здібності. Така потреба викликає інтерес до навчання й водночас стає мотивом, що спонукає студента до створення відповідних умов, методик і технологій в організації позакласної роботи школярів, практична реалізація яких стає основою формування в учнів ціннісного ставлення до надбань художньої культури, їхнє виховання засобами різних видів образотворчого мистецтва.

Високий рівень художньої освіченості самого вчителя образотворчого мистецтва має вплив на формування навичок орієнтації учнівської молоді на цінності мистецтва. Педагог виступає перед учнями в якості еталона, який ціннісно опосередковується ними.

Саме це, на нашу думку, і визначає зміст мотиваційного компоненту готовності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва до організації позакласної роботи в школі: незадоволеність постійним зниження естетичного рівня розвитку школярів; потреба в підвищенні власного професійного статусу й професійній самореалізації; потреба в якісному естетичному вихованні школярів, в орієнтації їх на цінності мистецтва.

Когнітивний компонент готовності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва до організації позакласної роботи в школі формують образотворча грамотність, теоретико-методологічні знання базових термінів художньої педагогіки, знання концепцій і підходів естетичного виховання школярів, знання форм і методів позакласної роботи в школі.

Для успішної організації позакласної роботи в школі, майбутній учитель образотворчого мистецтва повинен володіти знаннями:

- теоретичних і методологічних основ процесу організації позакласної роботи в школі (навчання, виховання, розвиток школяра);
- теоретичних і методологічних основ проектування освітньої діяльності («викладання» й «учіння»);
- об'єктів і технологічних основ дидактичного проектування (теоретичного навчання школярів; практичного навчання школярів; системи позакласної діяльності учнів; навчально-педагогічних і виховних ситуацій; індивідуальної педагогічної системи естетичного розвитку кожного учня).

Практично-творчий компонент готовності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва до організації позакласної роботи в школі визначається активною участю студентів у різних видах творчої діяльності (навчальної, позанавчальної, самостійної), у ході яких вирішуються й практично виконуються різноманітні проблемно-творчі завдання. Цей процес завжди починається із творчого ставлення до завдання, з генерування й реалізації його задуму. Це визначає стиль навчально-творчої діяльності студента, який має співпадати з його інтересом до навчальної дисципліни (виду художньої чи педагогічної творчості) і характеризуватися творчою самостійністю. Усе це є результатом практично-творчої здатності студента виконувати функції творчих видів майбутньої професійної діяльності. Універсальними складовими такої здатності є вміння самостійно генерувати ідеї, знаходити необхідну інформацію й різні варіанти вирішення творчого завдання, планувати, комбінувати, прогнозувати й самоаналізувати власну творчу діяльність, знаходити процесуальну новизну й оригінальність створюваного продукту, що безпосередньо пов'язано з рефлексивними актами.

Рефлексивний компонент позначає постійний рефлексивний огляд своєї теоретичної й практичної бази з позиції щоденної наполегливої й цілеспрямованої навчальної праці, що дає змогу майбутньому вчителю образотворчого мистецтва на різних етапах його фахової підготовки формувати власну професійну компетентність на основі програми самовдосконалення, звичних реакції на прояви деяких своїх якостей і здатності до самоспостереження, самоаналізу й саморегуляції.

Готовність майбутнього вчителя до організації позакласної роботи ми визначаємо – це складне багатоаспектне, багаторівневе особистісне утворення, що є фундаментальною умовою успішного виконання педагогічних функцій організації різних форм і використання широкого розмаїття методів і технологій ефективного художньо-естетичного навчання, виховання й розвитку школярів у позакласній діяльності.

Структурними компонентами готовності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва до організації позакласної роботи в школі є мотиваційний (інтерес до навчання у ВНЗ, мотиви становлення професійного статусу як педагога-організатора позакласної роботи в школі), когнітивний (професійні знання в галузі образотворчого мистецтва, знання організаційно-методичних основ позакласної роботи в школі), практично-творчий (вміння студентів вирішувати образотворчі завдання та організаційні й творчо-методичні вміння в галузі позакласної роботи) і рефлексивний (самоаналіз навчально-творчих досягнень, самооцінка власних спроможностей в організації позакласної роботи в школі) компоненти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бездухов В. П. Система подготовки студентов к нравственному воспитанию школьников / В. П. Бездухов. – Куйбышев: КГПИ, 1990. – 84 с.
2. Блауберг И. В. Проблема целостности и системный подход / И. В. Блауберг. – М.: Эдиториал УРСС, 1997. – 448 с.
3. Брякова И. Е. Формирование готовности студентов к развитию творческих способностей учащихся: дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ирина Евгеньевна Брякова. – СПб.: ИОВ РАО, 1997. – 224 с.
4. Гавриш І. В. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. В. Гавриш. – 2006. – 20 с.
5. Дурай-Новакова К. М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности: автореф. дис. на соискание научн. степени д-ра. пед. наук: спец.: 13.00.01 «Теория и история педагогики» / К. М. Дурай-Новакова. – М., 1983. – 32 с.
6. Дьяченко М. И. Психология высшей школы: Учеб. пособие. – 3-е изд., перераб. и доп. / Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. – Мн.: Университетское, 1993. – 368 с.
7. Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник / За ред. Л. В. Сохань, І. І. Єрмакова, Г. М. Нессен. – К.: Богдана, 2003. – 520 с.
8. Заремба Л. В. Формирование у студентов пединститутотв готовности к организации внеурочной деятельности учащихся: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец.: 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Л. В. Заремба. – К., 1990. – 22 с.
9. Казанжи І. В. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до позаурочної виховної роботи: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Казанжи Ірина Володимирівна. – Миколаїв, 2002. – 230 с.
10. Козак М. Г. Психолого-педагогічні основи підготовки студентів до виховної роботи в процесі навчання / М. Г. Козак, М. М. Фіцула // Підготовка студентів до виховної роботи в процесі навчання / За ред. М. М. Фіцули. – К.: Вища школа, 1982. – 181 с.
11. Кондрашова Л. В. Морально-психологічна готовність студента до вчительської діяльності / Л. В. Кондрашова. – К.: Вища школа, 1987. – 38 с.
12. Макарова О. С. Формування готовності майбутнього вчителя до комунікації з молодшими школярами засобами образотворчого мистецтва: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Макарова Оксана Станіславівна. – Ізмаїл, 2004. – 273 с.
13. Слостенин В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В. А. Слостенин. – М.: Педагогика, 1976. – 172 с.
14. Сурудина Е. А. Подготовка студентов педвузов к работе по нравственному воспитанию младших школьников: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Е. А. Сурудина – М., 1987. – 20 с.